

Kiss László: A nemzeti mozgalmak kezdetei Magyarországon

A Magyar Királyságnak II. József (1780-1790), majd I. Ferenc és V. Ferdinánd abszolutisztikus próbálkozásai ellenére sikerült megőriznie sajátos államjogi különállását, önrendelkezését. Az 1812-1825 közötti időszakot leszámítva, az uralkodók csak a magyarországi rendekkel egyetértésben alkothattak törvényeket. A vármegyék és az államigazgatás középszintű intézményei pedig régóta a nemesi ellenállás fő bázisai voltak. A soketnikumú magyarországi nemesség Bécs elleni harcát megkönnyítette „történelmi nemzet” volta. A teljes, nemesi társadalmat alkotó magyaroktól eltérően a szlovákok kedvezőtlenebb induló helyzetben voltak. A természetes asszimiláció következtében az 1840-es évekre csonka, vagyis nemességgel nem rendelkező társadalommá váltak. Nem volt saját államuk, erre épülő történelmi tudatuk, vagy közigazgatási, egyházi-vallási autonómiájuk, mint a horvátoknak és a szerbeknek.

Az 1780-as évektől meginduló szláv/szlovák nemzeti ébredésnek tehát nem a bécsi udvar volt a fő akadálya, hanem a – nyelvi, kulturális, polgári és nemzeti érdekeit mások ellenében is érvényesíteni igyekvő - magyar politikai és kulturális elit. A „közös hazá”-ban sokáig együtt élő magyarok és szlovákok útjai, nemzeti törekvései a 19. század első felében fokozatosan szétváltak, majd szembefordultak egymással. Ezt a folyamatot felgyorsították és elmélyítették a magyar nyelv államnyelvvé tételéért vívott küzdelemmel együtt járó magyarosító törekvések. Két eltérő nemzetfelfogás feszült egymásnak: a történelmi jogra épülő magyar államnemzeti és a természeti jogra támaszkodó, herderi ihletésű szlovák nyelv- vagy kultúrnemzeti. A defenzív szlovák „mozgalom” vezetői a rokon szláv népektől, Oroszországtól és a bécsi udvartól reméltek támogatást, ami kiváltotta a reformkori magyar liberálisok „pánszláv veszély”-től való félelmét.

Pedig néhány – a tradicionális gazdaságon belül megjelenő - új folyamat nem a viszálykodás, hanem az együttműködés irányába mutatott. Egységes belső piacról ugyan még nincs szó, de egyre fontosabb gazdasági-kereskedelmi szerepet kaptak a formálódó piacközpontok, amelyek a Magyar Királyság addig elkülönült tájai, régiói közötti modern munkamegosztás központjaivá kezdtek válni. Az Alföld és a Felföld közötti új típusú kapcsolatról tanúskodik például, hogy Kassa a Debrecen, Pest és Tokaj - Hegyalja felől jövő kereskedelem csomópontja lett. A debreceni szalonnát Gömör, Szepes és Sáros megyében is keresték. A növekvő lakosságú Pozsony – a Duna révén – jelentős távolsági termény- és állatkereskedelmi központ maradt. A gyorsan fejlődő Pest-Buda pedig az 1840-es évekre a Magyar Királyság gazdasági, kereskedelmi, igazgatási és kulturális centrumává, jelentős szláv kulturális központtá is vált.

Átrendeződés következett be az ipar területi elhelyezkedésében is. A kézműipar súlypontja a mai Szlovákia északi és nyugati területeiről a „magyar Alföld”-re és a Dunántúl középső részeire helyeződött át, ami nagy múltú városok (pl. Nagyszombat) hanyatlásához vezetett. Mivel ez az áthelyeződés néhány magyarországi kulturális és oktatási intézményre (pl. egyetem, egyetemi nyomda) is kiterjedt, a szlovák nemzeti ébredésnek nem volt Bécshez, Prágához vagy Pest-Budához hasonlítható nyelvi, kulturális, nemzeti központja.

A szlovák nemzeti törekvéseket a hungarus tudatú nemesség magyarosodása is igen kedvezőtlenül érintette. Ráadásul a magyarosodás a polgárság és az értelmiségük között is előrehaladt. A lassan formálódó szláv/szlovák „mozgalom” élére tehát egy maroknyi kisvárosi és falusi kötődésű, egyházi és világi értelmiségi állt Anton Bernolák, Ján Kollár és Lúdvít Štúr vezetésével. A magyar nyelvi, nemzeti és polgári reformmozgalom vezetői viszont zömmel a kis- és középbirtokos nemesek, illetve nemesi (vagy - kisebb részt - nem nemesi) származású értelmiségiek közül kerültek ki. A magyarországi arisztokrácia egy-két kivételtől (Széchenyi István, Wesselényi Miklós; Alexander Rudnay hercegprímás) eltekintve, nemzetileg vagy közömbös volt, vagy udvari, összbirodalmi érdekeket képviselt.

16-18. századi előzmények, nyugati (főleg francia és német) példák, a felvilágosodás, II. József nyelvrendelete és a borús „herderi jóslat” nyomán a 18. század utolsó negyedétől kezdődött el a magyar nyelvújítás. A szlovák nemzeti ébredés első nemzedéke ezzel szinte egy időben fogott hozzá a katolikus Anton Bernolák vezetésével az első szlovák irodalmi nyelv megteremtéséhez. A két irodalmi nyelvi törekvés között az volt az alapvető különbség, hogy a magyart főleg korszerűsíteni kellett, a szlovákot viszont gyakorlatilag meg kellett teremteni.

A korszak két alapvető feladatával, a polgári és a nemzeti átalakulással karöltve, szükségessé vált a holt latin és az (1784-1791 között erőltetett) német felváltása az irodalmi szintre emelt magyar nyelvvel. A magyar népnyelv táji, nyelvjárási tagoltsága a szlovákhöz képest jóval kisebb volt, de kiművelésre, pallérozásra, korszerűsítésre szorult. Alkalmassá kellett tenni magas szintű irodalom, tudomány és kultúra megszólaltatására, a gondolatok hajlékony, árnyalt kifejezésére, az egységes kommunikációra.

A Kazinczy által vezetett nyelvújító mozgalomhoz, amelynek döntő szakasza a 19. század első két évtizedére esett, írók, költők, tudósok, tanárok, tanítók, egyszerű emberek csatlakoztak. Eltérő nézetek, törekvések és irányzatok csaptak össze. Több tájnyelv ötvözéséből tehát kialakult a mindenki számára érthető köznyelv, annak elegáns irodalmi változata és a tudományok szaknyelve. A 19. század első felében kiemelkedő kulturális, tudományos eredmények születtek.

Az 1807, 1808. és 1811-1812. évi országgyűléseken, bár több kérdésben heves viták folytak (pl. a törvény- és kormányhatóságok magyar nyelvű ügykezeléséről, a magyar nyelv tantárgyként, illetve oktatási nyelvként történő bevezetéséről), az uralkodó elzárkózott egy újabb nyelvtörvény elől. Ezek az „erőltetett magyar igények” ugyanis veszélyeztették volna bizonyos udvarhű csoportok (arisztokraták, királyi tisztviselők, városi német polgárok stb.) hatalmi-közéleti pozícióit, hozzájárultak volna a Magyar Királyság birodalmon belüli különállásának erősödéséhez. Viszont törvények születtek az Országos Széchényi Könyvtár, a Nemzeti Múzeum és egy nemzeti katonai akadémia, a Ludoviceum felállításáról.

A magyar nyelv ügyében 1812 és 1825 között előrelépés nem történt. I. Ferenc nem hívta össze a rendeket. Rendeletekkel, abszolutisztikus módon kormányzott, de az 1820-as évek elején olyan heves vármegyei ellenállásba ütközött, hogy 1825 júliusában az országgyűlés összehívására kényszerült. Visszatért az 1791. évi kompromisszumhoz, a rendi alkotmányhoz és a rendi jogok elismeréséhez. A megyék viszont engedtek az adó- és az újonckérdésben. A rendi alkotmányt újból körülsáncolták, de nem az 1791-es, hanem az udvarnak kedvezőbb 1812-es alapon. A jobbágyi terheket nem csökkentették. Ám amikor Felsőbüki Nagy Pál a magyar nyelv ügyéről beszélt, és anyagi áldozatra szólította fel a nemzet tehetős tagjait, követőkre talált. A fiatal Széchényi István gróf birtokainak egy évi jövedelmét, 60 ezer forintot ajánlotta fel a Magyar Tudós Társaság felállítására. Az országgyűlésen összesen 250 ezer ezüstforint gyűlt össze.

A magyar nyelv híveinek a száma ugyan gyarapodott, de ellenzői sem tétlenkedtek. Elsősorban a 1805. évi IV. tc. végre nem hajtása miatt hangzottak el súlyos kifogások. A radikális vármegyéék (például Bihar, Máramaros, Pozsony, Szatmár és Ung követei) a magyar nyelv azonnali bevezetését szorgalmazták a közigazgatás minden ágazatába. A mérsékeltbb Pest, Csongrád, és az észak-magyarországi vármegyéék a több éves határidővel is megelégedtek volna. A horvátok ismét tiltakoztak a magyar nyelv hivatalossá tétele ellen Horvátországban. A király pedig minden feliratot elutasított. A magyar nyelv és nemzetiség ügyében tehát csak részeredmény született: a törvényeket ezután két nyelven, latinul és magyarul kellett megfogalmazni.

Az 1843-1844. évi országgyűlésen a horvát követek, utasításuknak megfelelően, latinul kezdtek el beszélni, de - a felháborodott magyar képviselők nyomására - kimondták, hogy az országgyűlésen csak magyarul lehet felszólalni. A vita látszólag a magyarok és a horvátok

között folyt, de valójában a - horvát illírizmust támogató – osztrák centralizáció és a magyar liberális nemesi ellenzék konfliktusát tükrözte. A rendek kimondták, hogy a horvátok belügyeikben a latin nyelvet használhatják. 1844 januárjában az országgyűlés magyar nyelvről szóló feliratát a király némi módosítással elfogadta. Az 1844. évi II. tc. értelmében tehát a Magyar Királyság államnyelve, a törvényhozás és a hatóságok nyelve, nem különben a közép- és felsőoktatás túlnyomó részének a nyelve is, a magyar lett. A három szlavón vármegye (az ún. kapcsolt Részek), valamint Fiume és Buccari követői az országgyűlésben még 6 évig latinul szólalhattak fel Latinul levelezhettek a magyar törvényhatóságokkal, de a középiskolákban a magyar nyelvet tantárgyként kellett tanítaniuk. Horvátországban a horvát lett az oktatás nyelve.

Széchenyi István, akit éppen Kossuth Lajos nevezett a „legnagyobb magyar”-nak, növekvő aggodalommal figyelte az ellenzéki szellem térhódítását és radikalizálódását, amely nem kímélte az osztrákokhoz fűződő viszonyt sem. „Kelet Népe” című szenvedélyes vitairatában és akadémiai beszédében látszólag Kossuth és a „Pesti Hírlap” modorát, eszközeit bírálta. Valójában a békés, „felülről jövő reformok”-at védte, és Kossuth radikális reformprogramját, nemzetiségpolitikáját támadta. Attól félt, hogy ez a politika kiválthatja Bécs és a nemzetiségek ellenállását, vagy akár forradalomhoz is vezethet. A magyar nemzet létét és jövőjét látta tehát veszélybe kerülni.

Pedig az 1840-es évek elejére megszilárdult liberális magyar nemzetfelfogás alappilléreiben a - Széchenyitől Kossuthig terjedő - reformtáboron belül nem voltak lényeges különbségek. Az „egy politikai nemzet” felfogás a régi „hungarus tudat”-ra, a rendi-nemesi „natio hungarica”-ra épült. A középkori-koraújkori Magyarhonban, Hungáriában a hódító magyarok eredettörténete és a soketnikumú „közös haza” története szétválaszthatatlanul összefonódott. A magyar nemesekkel egyenlő jogokkal rendelkeztek a nem magyar nemesek és nemesi kötődésű csoportok is (nyelvi, etnikai és egyéb különbség nélkül). Ez a feudális nemzeti tudat ugyanis a történeti jogra, az államiságra, s nem az etnikai, nyelvi, regionális vagy egyéb hovatartozásra épült. Mivel a – következetesen tótoknak nevezett – szlovákoknak nem volt saját államuk, olyan „történelem nélküli nép”-nek számítottak, amelynek a sorsa felolvadt, beolvadt a magyar(országi) történelembe.

Deák Ferenc, Kossuth Lajos és követőik - a türelmesebb konzervatívoktól vagy Széchenyi Istvántól eltérően - nem az integrációra, nem a nyelvi, kulturális és a nemzeti sokszínűség megőrzésére törekedtek. Nem kívántak megállni a magyarosodásnál vagy a közélet és az iskola magyarosításánál. A szemük előtt távlatilag egy olyan homogén magyar állam és nemzet képe lebegett, amely többé-kevésbé nyelvileg is egységes, amelyben a magyarok számbeli és egyéb túlsúlya meghatározó módon érvényesül. Szemléletükben legfeljebb csak árnyalati, fokozatbeli különbségek voltak az asszimiláció önkéntes vagy erőszakos, részleges vagy teljes voltában, a komponensek arányában, lassúbb vagy gyorsabb lefolyásában.

Szórványosan már a 18. század végén, 19. század elején felvetődött a Magyarhonban élő népek, illetve a nemesség elmagyarosításának, a magyar nyelv széleskörű terjesztésének az igénye. A magyarosítás ellen tiltakozó első szlovák vitairatok az 1820-as évek elején jelentek meg. 1840-1843 között az addigi nyelvharcot, amely - álnéven vagy névtelenül - már az 1820-as évektől folyt a német és a magyar lapokban, valóságos „nyelvháború” váltotta fel a magyar és a szláv/szlovák nemzeti érdekek elkötelezett hívei között.

A sajtóviták hátterében az állt, hogy - az újabb és újabb nyelvtörvényeknek köszönhetően - a magyar nyelv már nemcsak a latint szorította ki, s már nem is csak a közigazgatásban, lelkészi hivatalokban vagy az értelmiségi pályákon jelent meg. A magyarosítás elérte a szlovákok hitéletét, vallási intézményeit, az ifjúsági nyelvművelő és irodalmi egyesületeket, diákköröket, sőt az alsófokú oktatást is.

A magyar vitázók a fő tüzet az 1830-as évek közepétől a lőcsei, késmárki, eperjesi, pozsonyi diáktársaságokra zúdították, hiszen ezek voltak a magyarosító törekvések fő ellenzői, a „pánszláv” szervezkedés fő központjai. Egyre jobban irritálta őket a szlovák diákok szláv/szlovák öntudatának növekedése, amely a magyar nyelv és a magyarok gúnyolásával párosult. Ezért főleg ennek a tudatnak a - fiatal, honfoglalás előtti időkre visszanyúló - történelmi alapjait (Nyitra, Mojmir és Szvatopluk, Dévény stb.) igyekeztek gyengíteni. Különösen veszélyesnek tartották az 1842. június 5-én Bécsben benyújtott szlovák felségfolyamodványt, valamint azt a „tót kalendárium”-ot, amelyet a cenzúra megkerülésével adtak ki az 1843. esztendőre. Megítélésük szerint ugyanis a kalendárium készítőinek nemzeti agitációja már az addig öntudatlan paraszti lakosságot vette célba. S mivel jól tudták, hogy ezek mögött az akciók mögött néhány száz evangélikus lelkész állt, a diáktársaságok mellett az ösztüzet ezekre a „pánszláv papok”-ra zúdították.